

bilimname XXXIV, 2017/2, 533-554
Geliş Tarihi: 27.09.2017, Yayın Tarihi: 31.10.2017

DİVAN-I HÜMÂYÛNDA ALINAN KARARLARIN ŞERİYYE SİCİLLERİNE YANSIMALARINA ÖRNEKLER

© Savaş YILMAZ^a

Öz

Osmanlı Devleti'nde; tebaa, ehl-i şer' tarafından verilen mahkeme kararları ile ehl-i örfün haksız uygulamalarını, Divan-ı Hümâyûna arz ederek hakkını aramıştır. Bu bağlamda taşrada ehl-i şer' ve ehl-i örfün herhangi bir konu hakkında verdiği kararların kesin olmadığı gerçeği anlaşılmaktadır. Çünkü haksızlığa uğradığını düşünen tebaa, ehl-i şer' ve ehl-i örfün kararlarını, divana arz edip kararların tashihiyi ya da ilgasını, deliller sunarak sağlamıştır. Burada Devlet-i Aliyye'nin, taşradaki ehl-i şer' ile ehl-i örfü (devlet memurlarını), tebaanın şikâyetine binaen denetlediği, tebaanın mağdur edilmesine rıza göstermediği anlaşılmaktadır. Asıl belirleyici unsurun ise; tebaanın bilinçli bir şekilde haklarını, divanda aramasıdır. Divana, tebaa tarafından en çok şikâyet edilen konuların başında; ehl-i örfün vergilerin toplanmasında yapmış olduğu yolsuzluklar ile ehl-i şer'in tarafgir davranarak kararlarında adil olmamasıdır. Bu şikâyet konularının dışında; tebaanın tebaayla husumetlerinin de olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti ise, divana arz edilen şikâyet ve talepleri dikkatle inceleyip adaletle karar vermiştir. Bu bağlamda mağduriyete uğrayanların hakları iade edilmiş, haksızlık yapan ehl-i şer' ile ehl-i örfün haklarında idarî, malî ve cezaî işlemler yapılarak cezalandırma yoluna gidilmiştir. Mağdur edilen tebaanın ise maddi kayıpları suçlu/suçlulardan kadı huzurunda alınarak tebaanın, devlete bağlılığı sağlanmıştır. Böyle bir uygulama, Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesinde yer alan adalet mefkûresinin yansımasıydı. Bu uygulamanın nirengi noktası ise; tebaanın can, mal ve ırz güvenliği sağlanmaya yönelikti. İşte bu çalışmamız da haksızlığa uğrayanların hak arama kapısı olarak neden yine devleti görmüş olduklarını, çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Divan-ı Hümâyûn, tebaa, adalet, kadı, taşra.

^a Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, syilmaz3840@hotmail.com

Giriş

Osmanlı müesses nizamı adalet mefkûresi üzerine inşa edildiği için Devlet-i Aliyye, reâyâ ve berâyânın gündelik hayatını huzur içerisinde sürdürmesini amaçlamıştı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren adaletle önem verdiğini, Orhan Bey'in adaletin sağlanmasına yönelik, kadılık makamını oluşturmasında anlayabiliriz. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, padişah tarafından devlete bağlı yerlere yürütme gücünü elinde tutan bey ile yargı işlerine bakan kadıyı atayarak adaletle reâyâ ve berâyâyı yönetmeye çalışmıştı.¹ Bu konu hakkında Tayyip Gökbilgin: "...Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Efendi bilhassa faaliyet ve hizmetlerde bulundu."² diyerek, Osmanlı Devlet sisteminin adalet mefkuresi üzerine şekillendiğinden ve ilk kadının da Çandarlı Kara Halil Efendi olduğundan bahsetmiştir. Reâyâ ve berâyâ gündelik hayatta karşılaştıkları sorunları, taşrada yargı erkini elinde tutan kadı ve naiplere götürerek, haksızlıkların giderilmesi talebinde bulunmuşlardı. Bazen de ehl-i örf ile ehl-i şer'in (devlet memurları), yapmış oldukları haksızlıkları reâyâ ve berâyâ, divana şikâyet ederek mağduriyetlerinin giderilmesi için çalışmışlardı. İşte burada, reâyâ ve berâyânın şikâyetlerine binaen divanda alınan/verilen kararların, kadı sicillerine nasıl yansımış olduğu ele alınıp incelenecektir.

A. Şer'iyye Sicillerinin Muhtevası ve Tarihsel Önemi

Osmanlı Devleti'nde, kadınların görev yaptıkları yerlerde sosyal hayata dair; askerî, siyasî, sosyo-ekonomik olayları, kayıt altına aldıkları defterlere; Şer'iyye Sicil Defterleri denirdi.³ Şer'î Mahkeme Sicilleri⁴, sadece mahkeme tutanaklarından mı ibaret değildi. Aynı zamanda taşra hayatının özelliklerini, sosyal dokusunu ortaya çıkarması bakımından da sicillerden

¹ Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yay., I. Baskı, İstanbul 2001, s. 46.

² Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı Ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2272, İstanbul, 1977, s. 15.

³ Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum Şer'iyye Sicilleri Katalogları, I. Cild, Çorum Belediyesi Kültür Yay., Çorum, 2009, s. 5.

⁴ Şer'î Mahkeme Sicilleri: ⁴ Şer'î mahkemelerin tarih sırasıyla tutulan kayıtlarına verilen addır. Bunlar şöyle sıralanabilir: I. Kadı tarafından verilen hükümler. II. Herhangi bir hadiseyi, bir şehadeti, bir ikrarı, bir hibeyi, resmiyete raptolunması istenen bir hususu zaptedenler. III. Devlet merkezinden gelen bütün fermanlar, emirler ve tebliğler kadı tarafından tetkik olunup doğru oldukları tespit edildikten sonra hulâsası deftere yazılanlar. Bkz: M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III., M. E. B. Yay., İstanbul 1946, s. 343.

faydalanılmaktadır.⁵ Muhteva olarak Şer'iyye Sicillerinin sadece yukarıda belirttiğimiz gibi, mahkeme kayıtlarını ihtiva etmediği çok rahat görülebilir. Manisa 1 Numaralı Şer'iyye Sicilleri üzerine bir makale kaleme almış olan Zeki Arıkan: "Sicilde Manisa Sancağının yönetimiyle ilgili birçok belge bulunduğu gibi çeşitli ferman kopyaları, vakfiye suretleri de görülmekte; bütün bunlar bu küçük defterin ne kadar zengin bir malzemeyi kapsadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca çeşitli ilaç tarifleri ve dağınık özel kayıtların da defterde bulunduğunu belirtmekle yetiniyoruz. Defterin son yaprakları yine şer'i davalarla ilgili hükümleri kapsamaktadır."⁶ diyerek, sicillerin muhtevası hakkında bilgi vermektedir.

Osmanlı Devleti'nde Şer'i mahkemeler, kadı ve naip⁷lerin görev yaptıkları yerlerdi. Bu bağlamda Şer'i mahkemelerde görev yapacak kadıların atanmasında hangi kıstaslara bakılırdı? "Kadılar, medrese tahsili görüp icazet alarak mülâzemet edenlerden tayin edilirdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülâzemet edenler, müderris olmak istemeyip kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına tâyin edildikleri gibi bir müddet müderrislik edip sonra kadı olmak isteyenler de müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birinin kaza kadısı olurdu. Kendi selâhiyetleri dahilindeki kaza kadılarının tâyinleri ve azilleri hususunda kazaskerler tarafından tutulmuş olan deftere (akdiye defteri) yani kadılar defteri denirdi ... bu defteri huzur-ı hümâyunda okuyup Padişahın muvafakati alınırdı."⁸ Osmanlı Devleti'nde, kadıların atanmasında belirli kurallar çerçevesinde hareket edildiği anlaşılmaktadır. Kadı olmak için gerekli vasıflara haiz olmayanların ataması sistem tarafından yapılmamaktaydı. Kadılarda aranan şartlar ise: "...erkek ve reşid olmak, temyiz kudretine ve yeterli bilgiye sahip olmak, sağır ve kör olmamak dışında eğitilmiş..."⁹ olması gibi belli başlı kriterlerdi. Kadıların görev yaptıkları

⁵ Özen Tok, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma Ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 22, 2007/1 (327-347 s.), s. 327.

⁶ Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numara'lı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S. X, İstanbul, 1990, s. 103-104.

⁷ Naip: Şer'i mahkemelerin hâkimlerine verilen unvandır. Kadı yerinde kullanılırdı. Naip tâbiri naiplerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyabetini (vekilliğini) yapmalarında dolayı idi. Esas itibarıyla Rumeli vilâyetlerinin kadısı "Rumeli kazaskeri", Anadolu vilâyetlerinin kadısı da "Anadolu kazaskeri" idi. Kazaskerler İstanbul'da otururlar, taşralara kendilerine vekâlet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. Naibin lûgat mânası vekildir. Ayrıntılı Bilgi için bkz: M. Zeki Pakalın, a.g.s., C. II., s. 644.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 87.

⁹ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, III. Baskı, Cedit Matbaası, Ankara 2008, s. 265.

mahkemeler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayıp Tanzimat Fermanı'na (3 Kasım 1839) kadar bütün hukukî sorunların çözüldüğü mercii olarak karşımıza çıkmaktadır. Şer'i mahkemelerde tek kadı görev yapmaktaydı. Buralarda alınan kararlara reâyâ ve berâyânın, bir üst mahkeme görevini gören Divan-ı Hümâyûna başvurma hakları da bulunmaktaydı. Biz bu durumda, Divan-ı Hümâyûnun bugünkü anlamıyla Yargıtay görevini üstlenerek temyiz görevini yapmış olduğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen divanın temyiz görevini, taşrada kadı ve naipler tarafından verilmiş bütün kararlar için kullanmadığı da bilinmektedir. Ancak divanın temyiz mahkemesi gibi çalışmasında; reâyâ ve berâyânın, taşrada haksızlığa uğradığını düşünerek divana sunmuş olduğu yargı kararları etkili olmuştur. Ancak Divan-ı Hümâyûnun yargı yetkisinin daha önce kurulmuş olan Türk Devletleri'ndeki yargı makamlarından farklı olduğu da göze çarpmaktadır. Divanın yargı yetkisi, hem şer'i yargıyı hem de örfi yargıyı kapsamaktaydı. Örfi yargı yetkisi Padişaha aitti. Örfi yargıyı başta veziriazam ile ehl-i örf¹⁰ temsil ederdi. Bu konuda padişahın geniş yetkisi bulunmaktaydı. Ancak bu yetkiyi Divan-ı Hümayun, padişah adına kullanabilirdi. Buna rağmen padişah istediği zaman divanı denetleyebilirdi. Bu yüzden alınan kararlara oldukça dikkat edilirdi. Örfi yargının yanı sıra şer'i yargı da bulunmaktaydı. Bu yargıyı kazasker temsil etmekteydi.¹¹ Bu bağlamda İslam hukuku; Osmanlı hukuk sisteminin temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde cari hukuk (şer'î hukuk), diğer alanlarda olduğu gibi, ceza hukuku alanında da geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak ceza hukuku alanında devletin başında bulunan idareciye (Padişah) geniş yetkiler tanınarak kanun yapma hakkı verilmişti. Osmanlılarda İslam hukukunun yanı sıra örfi hukuk adı altında bir hukuk anlayışı da kurulmuş ve geliştirilmiştir. Örfi hukukun alakalı olduğu alanların başında umumiyetle mali ve ceza hukuk gelmekteydi.¹²

B. Divan-ı Hümâyûna Köylülerin, Ehl-i Şer' ile Ehl-i Örf Hakkındaki Şikâyetleri

Yargı ve yargılama makamı Osmanlı Devleti'nde oldukça önemliydi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde, yargı mekanizması nasıl çalışmaktaydı?

¹⁰ Ehl-i Örf: Osmanlı devrinde fiilî gücü elinde tutan, devletin kudret ve nüfuzunu temsil eden devlet memurları. Bkz.: Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yay., İstanbul 2012, s. 219.

¹¹ İbrahim Durhan, *Divan-ı Hümayun'un Yargı Yetkisi*, Erzincan AÜEHFD. Yay., 2000, IV, 1-2, 59, s. 69-70.

¹² Abdülkadir Gül, "Osmanlı Taşrasında Suç Ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)", *EÜHFD, C. XVII, S. 1-2 (2013)*, s. 4.

Adaleti temsil eden kadı ve naiplerin (ehl-i şer')¹³ bağlı olduğu bir üst makam bulunmakta mıydı? Bu ve buna benzer soruların cevapları, Osmanlı teşkilat tarihine bakılarak verilebilir. Bu bağlamda; Osmanlı da kazaskerlik makamının¹⁴ Rumeli ile Anadolu kazaskeri olmak üzer ikiye ayrılmış olduğu bilinmektedir. Divan-ı Hümâyûna gönderilen davaların niteliği şer'i mahiyette ise davaya üst bir makam olan Rumeli kazaskeri bakar ve kararını verirdi. Aslında İslam Fıkında (hukuk), istinaf yani karar düzeltme mahkemeleri bulunmamaktaydı. Yalnız mahkemelerde genel olarak tek bir kadının bulunması alınan kararların sağlıklı olup olmadığı sorularını akla getirmişti. Bu sebeple bazen reâyâ ve berâyâ, en üst makam olan divana müracaat ederek taşrada kadıların vermiş oldukları kararları, tashih ya da ilga yoluna gitmişlerdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında kadıların kararlarında zulme varacak nitelikte bir artışın yaşanması, kadıların kararlarının (reâyâ ve berâyânın şikâyeti üzerine) Divan-ı Hümâyûn'da ele alınmasını gerekli kılmıştı. Divan-ı Hümâyûn, reâyâ ve berâyânın hakkını aradığı son mercii olması hasebiyle almış/vermiş olduğu kararlar kesindi. Divanda verilen kararlar, bir beratla taşrada ilgili makama gönderilip derhal uygulanması sağlanarak adalet tecelli ettirilirdi.¹⁵ Biz bu çalışmada Şer'iye sicillerinde sadır olan hükümlerin içeriğinden hareketle reâyâ ve berâyânın genel durumu üzerinde duracağız. Kadı sicilleri olarakda bilinen, Şer'iye Sicilleri'nde ise, çeşitli suçların kaydı bulunmaktadır. Esas itibariyle Osmanlı Devleti'nin: "... ceza kanunları en gelişmiş ve sistematik biçimini, Kanuni Sultan Süleyman döneminde almıştı. Onun zamanında artık ceza kanunları suçlara göre sistematize edilmişti. Hâlbuki II. Mehmet ile II. Beyazıt kanunlarındaki ceza bölümleri, suçlara uygulanacak cezalara göre düzenlenmişti."¹⁶ kurumsal yapıya sahip olmasıyla suçlulara, suçun niteliğine göre cezaların verildiği anlaşılmaktadır.

¹³ Ehl-i şer': Kanun adamları, kadılar, müftüler, müderrisler vs. Bkz.: M. Ali Ünal, a.g.s., s. 220.

¹⁴ Kazasker: İlmiye mesleğinin en yüksek mertebelerinden birinin adıdır. Lügat mânası asker kadısı, ordu kadısı demektir. Kazaskerlik çok eski mansıplardandır. Abbasilerde görülen bu mansıp Harzemşahlarda, Anadolu Selçukîlerinde, Eyyubilerde; Memlûkilerde, hattâ Karamanîlerde mevcuttu. Nitekim hicri 362 (972) senesinde ölen fuzaladan (Muhammed bin Abdürrahman bin Ebu Bekr-ül-Bağdadî) kazaskerdi. 641 (1243) de vefat eden (Mevlâna Necmeddin Halil bin Aliyy-ül-Hamevî) de Eyyubilerden (Melik-ül-Âdil) in kazaskeri idi. Osmanlılarda kazaskerliğin ihdası Birinci Murat zamanındadır. İlk kazasker de (Çandarlı Kara Halil) dir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Zeki Pakalın, a.g.s., C. II., s. 229.

¹⁵ İ. Durhan, a.g.m., s. 71-72.

¹⁶ Nihat Erim, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası Ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (1984). IV, (79-88), s. 79.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılarda, devlet otoritesinin zaafiyet gösterip kanun-ı kadîmin bozulmaya başlamasıyla hak ve adaletten ayrıldığı, eşkıyalığın egemen olduğu dönemlerde ise; şahsa yönelik suçların (cana, mala, ırza) ön plana çıkmış olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda suçların analizi yapılırken bu minval üzere hareket edilecektir. Osmanlı belgelerinde: *cürm*, *cerime* (çoğulu *ceraim*), *vukuât*, *hâdisât*, *cinayet* (adam öldürme veya o derece ağır sayılan suçlar), *cünha* (tazir suçları), *kabahat* (küçük suçlar) ve *şak* (çoğulu *eşkiya* = *bedbah* = *asi* = *talihsiz* = *kutta-i tarik* = *harami*) terimleri suç ve suçlunun çeşitlerini ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁷ Burada genel manada, belirtilen suç unsurlarının şahsa yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu minval üzere, şahsa yönelik suçlar arasında yaşam hakkının alınması (katl edilmesi), ya da mecruh edilmesi yani herhangi bir uzvunun kesilmesi akla gelmektedir. Modern hukukta ise, cinayet suçlarının tasnifi üç kategoride toplanmıştır. Bunlar: 1. Kasten adam öldürme (*amden*), 2. Kastı aşarak adam öldürme (*şibhü'l-amd*), 3. Taksirle adam öldürme (*hataen*) şeklinde tasnifi yapılmıştır. Yaralama suçlarının da aynen katl fiilinde olduğu gibi kendi arasında ayrımı yapılmıştır. Bu husus hakkında: 1. Bilerek ve isteyerek vücuda zarar verilmesi (*kasten*), 2. Bilmeden ya da istem dışı yapılan yaralamalar, 3. Taksirle yapılan yaralamalar olmak üzere vücut bütünlüğünü bozan suçlar olarak kendi aralarında kategorize edilmiştir.

Darp alarak yaralanmış kişiler, ya doğrudan kadının huzuruna çıkarak şikâyetçi olmuştur ya da bir yakını, köylüsü ile ehl-i örf ya da ya da ehl-i şer' den herhangi birinin yardımıyla mahkemeye getirtilerek suçludan davacı olmuştur. Ölümle sonuçlanan davalarda ise; olay yerinde araştırma yapıp suçluların tesbiti yapılarak kadı huzurunda davalar görülüp ve hak üzere kararlar verilirdi. Faili meçhul olaylarda ise suçun işlenmiş olduğu yerdekiler, devlet tarafından suçluyu bulmakla yükümlü tutulmuşlardı. Aksi takdirde devlet tarafından cinayetin işlendiği mahalde yaşayanlar, maktulünün diyetini ödemekle sorumlu tutulurlardı.¹⁸

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde suç oranlarının artmış olduğu yukarıda bahsedildiği. Bu bağlamda suçlar ve suçlulara verilecek cezaların tasnif edilmesi gerekmiştir: "İslam ceza hukukunda suç ve cezalar üç temel başlık altında toplanmıştır. Bu cezalar ise: *had*, *kıyas* ve *tazir cezalarıdır*. Had cezaları Kur'an ve Hz. Peygamber (S.A.S) tarafından açıklanan suçlardır. Bunlar: zina, hırsızlık, yol kesme, şarap içme, sarhoşluk

¹⁷ A. Gül, a.g.m., s. 3

¹⁸ Ö. Tok, a.g.m., s. 328-329.

ve isyan suçlarını içermektedir. Kısas ise mislini gerektiren suçlar anlamında kullanılmaktadır. Hukukî anlamı ise; adam öldürme ve müessir fiillerde, failin işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılmasıdır.”¹⁹ Bu suçlar arasında kişilerin namusunun iğfal edilmesine (kirlenmesine), yönelik fiillere, ağır cezalar verilmiştir. İslam Hukukunun ana kaynağı olan Kuran’da, tecavüz suçu, topluma yönelik bir suç olarak nitelendirilmiş ve hadd cezası verilmesi emredilmiştir. Kadının zina fiiline zorlanması ise, zinayı tecavüz boyutuna taşımıştır.²⁰

Şer’iyye Sicillerinin içeriğini teşkil edecek mahiyetteki bu bilgiler bize şunu göstermektedir: Osmanlı hukuku, her ne kadar şer’i hükümlere dayanmış olsa da kamu düzenini denetleyip ibadullahın muhafaza edilmesi, padişahın sorumluluğuna bırakılmıştı. Şöyle ki: “...(sairlere mucib-i ibret ve bais-i pend ü nasihat) cezalarla birlikte, düzenin (nizam-ı memleket) idamesi, ibadullahın korunması ve Osmanlı diyarının temizlenmesi (te’min-i ibad ve tathir-i bilad) adına verilen cezalar, Şeriat dışında gelişen ve sultanın otoritesi altına giren ceza çeşitleriydi.”²¹ ifadesinden kamu düzeninin sağlanmasında, örfî hukukun daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu saikle padişah eşkiyalık yapan şakilere karşı aman vermeden devletin bütün imkânlarını kullanarak mücadele etmiştir. Bu kargaşanın hüküm sürdüğü XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Şer’iyye Sicilleri’nden de görüleceği gibi devlete, reâyâ ve berâyâyâ karşı çeşitli suçlar işlenmişti. Bu suçlar/suçlular devlet tarafından temizlenerek devlet otoritesi yeniden tesis edilmeye çalışılmıştı. Bu bağlamda; köylüler arasında sıkça görülen arazi davasına dair hükme bakalım: “Üsküdar’dan Hasan ve sefer ve Eymir ebnâ-yı Bâli meclis-i şer’i şerîfe Kadı nam karyeden Marola nâm zimmiyeyi ihzâr ve takrir-i da’vâ edip karye-i mezbûre kurbunda ma’lûmü’l-hudûd babamızdan intikâl eden tarlamız ki mezkûre Marola’ya dört bin akçeye hakkı tasarrufun âmil ma’rifetiyle tefviz ve teslîm eyledik idi mezkûre Marola’ya meblâğ-ı merkumu vermekte inâd eder şer’le taleb ederiz dedikde gibbe’s – suâl mezkûre Marola cevâb verip fi’l – vâki’ ol zamândan mezburun kimesnelerden zikr olunan tarlanın tasarrufun meblâğ-ı merkuma almış idim lâkin zikr olunan tarlayı görmedim idi görd(dükte) kabul etmez dedikde Mehmed b. İsâ nâm kimesne ve Nikola v. Yanaki nâm zimmî edâ-i şehâdet-i şer’iyye edip mezkûre Marola ol zamânda zikr olunan tarlanın üzerine varıp gördükde zikr olunan kimesnelerden hakk-ı tasarrufun dört bin akçeye alıp

¹⁹ A. Gül, a.g.m., s.4.

²⁰ Belkis Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, OTAM, 29/Bahar 2011, s. 152.

²¹ Osmanlı’da Asayiş, Suç Ve Ceza 18. – 20. Yüzyıllar, (Derleyenler: Noemi Levy, Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, s.126.

kâbul eyledi dediklerinde mâ cerâ bi't-taleb ketb olundu.”²² Mahkemeye intikal eden davada, tarafların belli bir meblağ üzerinde anlaşarak âmil nezaretinde tarlanın alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Ancak tarlayı alan Marola adlı zimminin alış-satış akdine uymayarak haksızlık yaptığı, tarlanın tasarrufunu uhdesine almasına rağmen taraflara satış akdinden doğan parayı vermediği ve bu haksızlığın giderilmesi için tarlayı satan Hasan, Sefer ve Emir adlı kardeşler, bu haksızlığı mahkemeye taşımışlardır. Mahkeme şahitleri dinledikten sonra tarlayı alan zimminin bu davada haksız olduğuna karar vererek sanığın müstekilere tarlanın parasını ödemesine hükmetmiştir. Osmanlı Devleti'nde, toprak çok önemliydi. Çünkü ekonomisi tarıma dayalı olan imparatorluk külliyatlı miktarda tarım arazileri üzerinden vergi almaktaydı. Hatta toprakların mazeretsiz kullanılmaması levend akçesi olarak (çift bozan) bilinen verginin alınmasına sebep olmaktaydı. Devlet her zaman toprakları kontrol altında tutarak ekimine önem vermekteydi. Bu bağlamda başka bir hükme bakalım: “Hâla Üsküdar za'imi olan Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'i şerifte iş bu hâfüzu'l – kitâb fahrü'l – kuzât ve zahrü'l vülât Mevlâna Ahmet Efendi b. () mahzarında ikrâr ve i'tirâf edip Üsküdar tevâbi'inden Viran nâm karye kurbunda vâki' cevânib-i erba'ası tarik-i âm ile ve kireç ocağıyla ve karye-i mezbûre imâmı () Halîfe ve Sarıca oğlu İbrahim ve Müştak oğlu Siyami ve İbrahim Kethüdâ nâm kimesneler tarlalarıyla mahdud olup kadîmü'l eyyamdan zirâ'at olunup hâlâ sâhibi nâ-ma'lûm olup müddet-i medîd zirâ'at ve hırâset olunmamağla orman olan yerin hakk-ı tasarrufun Mevlâna-yı müşarün-ileyh Ahmed Efendi'ye tefviz ve teslîm edip mukâbele-i tefvizde sekiz yüz altmış akçe resm-i tapusun alıp kabz eyledim dedikde mukırr-ı mezburun ikrâr-ı meşrûhunu mûmâ – ileyh Ahmed Efendi vicahen ve kabul edip mâ cerâ bi't-taleb ketb olundu.”²³ Şer'iyye sicilindeki karara göre terk edilmiş bir arazinin belli bir meblâğ karşılığında sekiz yüz altmış akçeye verildiği anlaşılmaktadır. Burada satışa söz konusu olan taşınmazın (tarlanın) sınırlarının bilirkışı tarafından tesbit edilmesi dikkat çekmektedir. İleride doğabilecek sorunlara cevaz vermemek adına arazinin koordinatlarının açık ve sarih bir şekilde tespit edilip satış akdinin bu minval üzere yapılması sağlanmıştır. Metruk arazi tebaanın hizmetine verilerek üretimin sürmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı Devlet politikasının özünü tarım arazilerinin işlenmesi oluşturmaktaydı. Boş kalan arazilere el konularak bir başka reâyâyâya belli şartlar altında verilmekteydi. Şöyle ki: “Sammudiye zaviyesine mutasarrıf

²² Üsküdar Kadı Sicilleri, 51 Numaralı Sicil (H. 987-988), (Hazırlayan: Rifat Günalan), İsam Yay., İstanbul, 2010, s. 102, h. 93.

²³ ÜŞS, a.g.e., s. 126, h. 155.

olan Haydar Efendi oğ. Fazlullah Çelebi'nin, zaviyeye ait Çıbık suyu yanındaki çiftlik yerini sürüp eken İbrahim oğ. Hüsam'ın 10 seneden beri celây-ı vatan ettiğini söyleyerek 8 bin akçe tapu resmi karşılığında Mahmut oğ. H. Ali'ye tapuya verdiği dair hüccet (15 Ramazan 997).²⁴ Arazinin üzerinde tasarruf eden reâyânın uzun zamandan beri toprağı işlemediğinden bahsedilmiştir. Hatta toprak sahibi reâyânın yerini terk ettiği ifade edilerek arazinin belli bir ücret karşılığında tekrar kullanılması için Mahmud oğ. H. Ali'ye verildiği anlaşılmaktadır. Taşrada vergilerin tahsildarların yanı sıra subaşılar tarafından da tahsil edildiği bilinmektedir. Toprağı tasarruf eden reâyânın ölmesi halinde çocukları yok ise arazinin resm-i tapu mukabilinde başkasına verilmesi devlet politikası olarak uygulanmıştır. Bu devlet politikasında arazi üzerinden elde edilen akaratın (verginin) daimîlik arz etmesi önemliydi. Bu bağlamda: "Budur ki, karye-i Çokvîrân Sipâhîsi ve Ahmed Çelebi'nin Subaşısı olan Lütfi Subaşı meclis-i şer'de H. Arslan ibn Mahmud ve Gülâbi bin Sarı Hacı nâm kimesneler mahzarlarında bundan akdem karye-i mezbureden Dülger Satılmış nâm kimesne fevt oldukda tasarrufunda olan ma'lûmet-ül hudud yerler müstehakk-ı tapu olmağın altmış altun resm-i tapusun alup tapuya virdim ki, ba'de'l - yevm taht-ı tasarrufunda olup zirâ'at ve harâset idüb sâl be - sâl öşrin edâ eyliye deyicek mezbur dahi anın kelâmın tasdîkı bi'l-kabûl idüb bi't-taleb kayd olundu. (Hurriye fî evâhir-i Ramazan sene 997.)"²⁵ Arazinin kadı siciliyle, resm-i tapusunun alınması şartıyla bir başka reâyâyâya verilip üretimde süreklilik sağlanması hedeflenmiştir. Bazen araziye tasarruf eden reâyânın araziye kullanacağını ve burasının atadan ve babadan kendisine kaldığını tapu resmini ödeyeceğini söylemesi karşılığında, arazinin başka bir reâyâyâya verilmeyerek kendisine verildiğine dair kadı siciline bakalım: "...karye-i Konuş ahalisinden Derviş bin Durak nâm kimesne sipahileri olan Mustafa Bey ve Hanefi Bey mühürleri ile mahtûm bir tezkere ibrâz idüb nazar oldukda, Ankara kazasına tâbi' karye-i Konuş'da sâkin olan Durak celây-ı vatan idüb karye-i mezbureden Nebi nâm kimesne merkum Durak'ın tasarruf itdüğü ma'lûmet-ül hudûd yerlerini tapuya talep itdiğinde zikrolunan yer mezbur Nebi'ye tapuya virilip, mezbur Nebi dahi on yıldan mütecaviz zira'at itmeyüb, boz ve hâlî olup, kanûn-ı pâdişâhî üzere tapuya virilmek lâzım olmağın, yine mezbur Durak eban ced benim çiftliğimdir âhara virilmek lâzım olmağın, yine mezbûr Durak abâc an ced benim çiftliğimdir âhara virilmeğe rızâm yokdur, nihayet il(in) verdiği tapuyu ben

²⁴ Halit Ongan, Ankara'nın İki Numaralı Şer'iye Sicili 1 Muharrem 997 - 8 Ramazan 998 (20 Kasım 1588 - 11 Temmuz 1590), TTK Yay., Ankara, 1974, s. 5.

²⁵ H. Ongan, a.g.e., s. 6.

de vireyin, bana virin deyü tâlib olmağın, mezbur Durak'ın bir mikdâr akçe resm-i tapusun alub zikr olunan yerleri mezbur Durak'a tapuya virdik, ba'd'el yevm kemâkâne mutasarrıf ola deyü mukayyed olub kaydolundu. (Hurrîre fi evâili Receb sene 998.)”²⁶ Kadı tarafından toprakların kesinlikle boz kalmamasına yönelik karar verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü toprakların ekilip biçilmesi oldukça hayati bir öneme sahipti. Osmanlı Devleti'nde öşründen faydalanılan arazilerin ekimi dikimi ve bakımı bu taşınmazlar üzerinde hakkı olanlara verilmişti. Bu şekilde hem arazilerin maksimum seviyede kullanımı sağlanacak hem de hazine için bu kullanılan araziler için vergiler tahsil edilecekti. Bu denetimin yani toprakların boz kalmasını denetleyen taşrada devletin en önemli memuru sipahiler bulunmaktaydı. Sipahiler kolluk görevlerinin yanı sıra üç yıldan fazla ekilip biçilmeyen arazileri bir reâyâdan alıp başka bir reâyâyâ resm-i tapu karşılığında verme yetkileri vardı. Bu durum zaman zaman reâyâ tarafından şikâyet konusu olmuştu. Şöyle ki: “Dodurga köyünden Hüseyin'in, Peçe Ağılı mevkiindeki yerine H. Mustafa tarafından müdahale edildiği iddia, karşı tarafın ise bu yerin 3-4 yıl boş kalması ve müstakk-ı tapu olması dolayısıyla sipahisi tarafından kendisine tapulandığını ispat eylediklerine dair dava zaptı.”²⁷ Dava konusunu; reâyânın kanunla belirlenen süre içinde toprağı ekip biçmediğinden dolayı sipahi tarafından el konularak başka bir reâyâyâ verilmesi oluşturmuştur. Tapunun el değiştirmesi üzerine taraflar mahkemelik olmuştur. Arazinin yeni sahibi toprağın kullanım hakkının kendinde olduğuna dair kadıya müracaat ederek davanın lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Bu şekilde toprağı mazeretsiz olarak 3 yıl ekip biçmeyen reâyânın elindeki tarlası sipahi tarafından alınıp cezalandırılmıştır.

Kadı sicillerinde bireysel bazda arazi davalarının mahkemelik olduğu görülmüşken bazen de köyler arasında da arazi davalarının mahkemelik olduğu hükümlerde anlaşılmaktadır: “Dört dîvân kazasına tâbi' Kökler köyünden ve diğer köylerden bazı kimselerin, Doğancıbaşı Mehmet'e olur olmaz isnatlarda bulunarak tarla ve çayırlarını biçtirdikleri, bir sürü koyununu yağma ettirdikleri şikâyet olunmakla aradan on beş yıl geçmemişse şer'le sabit olanın icrası hakkında ... sonu bağlanmamış ferman sureti.”²⁸ Hükümde köylülerin iftira atıp Doğancıbaşı Mehmet'i zan altında bırakarak tarlasını biçmiş oldukları açıklanmıştır.

²⁶ H. Ongan, a.g.e., s. 120.

²⁷ H. Ongan, a.g.e., s. 108.

²⁸ H. Ongan, a.g.e., s. 137.

Köylüler arasında sadece taşınmaz mülkler tarlalar dava konusu olmamıştır aynı zamanda köylülerin bağıcılık yaparak geçimlerini sağladıkları da bilinmektedir. Bu bağlamda köylüler arasında bazen de bağ üzerinde tasarruf hakkı olmayanların hak iddia ederek haksız bir şekilde mal kazanma gayretine girmiş oldukları hükümlerde görülmektedir. Yapılan adli soruşturma neticesinde hak sahiplerine hakları verilerek sahtekârlık yapanlar, zimmetine usulsüz olarak mal geçirmeye çalışanlar cezalandırılmışlardır. Bu bağlamda; “Adı geçen Kasım’ın, Saray köyündeki bağda ilgisi olmadığına mahkemede ve hemşirelerinin vekili Mustafa oğ. Mehmed karşısında ikrar ettiğine dair hüccet.”²⁹ Şahitler huzurunda davanın görülmesi üzerine taşınmaz üzerinde hak talebinde bulunan köylünün haksız olduğu açıklanmıştır. Ama kadı tarafından verilen cezanın mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Köylülerin geçim kapısı büyük ölçüde tarım arazileriydi. Köylerin ekinlik alanları dışında her köyün merasının olduğu da bilinmektedir. Burası köylülerin ortak kullanım alanlarının başında gelmekteydi. Bu bağlamda köylüler arasında mera sorunlarının yaşandığı ve bu sorunların mahkemeye intikal ettiği kadı sicillerinde bulunmaktadır: “Katırcıların bazı kimselerin, evvelce katırlarını Etlik Dağında serbestçe otlatırlarken bu defa Ovacık köyünden Kasım oğ. Mehmed’in mani olduğunu, davalı Mehmed’in ise tarlalarına zarar verdikleri için mümânaat (men etme, engelleme) edildiğini iddia ettiklerine dair...” dava da katırcılar aşiretinin katırlarının dağ yamaçlarında otlatılmasına Ovacık köyünden Kasım’ın mani olduğu gerekçesiyle meseleyi mahkemeye götürdükleri anlaşılmaktadır. Sanık olan Kasım’ın ise katırların dağ yamacı mevkiinde bulunan tarlasına zarar verdiğini beyan ederek katırların bu mevkiide yayılmasını engellediğini söylemiştir. Köylerin ardılında bulunan yerlerin hayvanların otlak noktası olduğu köy kanunlarında mevcuttur. Bu meralarda yapılan yaylımların sınırları belli olan tarlalara yapılması ve ekili araziye zarar verilmesi de kanunen men edilmiştir. Köylü ile aşiretler arasında yaşanan sorunlar genelde mühimme defterlerinden de zikir ettiğim gibi arazi davaları olmuştur.

Arazi davalarında, köylü ile köylü davalık olduğu gibi timarlı sipahi ile köylünün de mahkemelik olduğu Şer’iyye Sicilleri’nde görülmektedir: “...Ankara kazasına tâbi’ Balçıkhisar nâm karyede vâki’ Şeyh Vakkas zaviyesine evlâd-ı vâkıftan zâviyedâr olan Zülkadir bin Edhem nâm kimesne meclis-i şer’de karye-i mezbûre sipahisi olan Mehmed Bey ibn Şeyhî nâm kimesne mahzarında tâyi’an şöyle ikrâr ve i’tirâf idüb bundan akdem Sulbî

²⁹ H. Ongan, a.g.e., s. 8.

oğlum Ethem, mezbûr sipahiyi kadimden tasarruf ettiği timarı arazisinden bizim zaviyenin vakıf arazisindedir deyü dava itmek için Südde-i sa'âdetden ... ma'ahâza zaviyeden anın medhali yokdur. Zâviye benim üzerimdedir, benim sipâhî-i mezbûr ile aslâ da'vâm ve nizâ'im yokdur. Bundan evvel birinci defa biz sipâhî ile ibralaşub eline hüccet dahi virmiş idim didiğinde zaviyenin sınırı mezbûr Zülkadir'den sual olundukda Çataldepe andan Uluyol sıra Hasan Fakîh köprüsüne giden İnce yola andan Kır Meşhedi dimekle ma'rûf mevzi'e, andan Baltalu Dede'ye giden yola, andan Balçıkhisar önünden İttihad oğlu tarlasına giden incecik yol andan Tatar Nebi gölgeliğine andan Devlet Deresi'ne andan yol sıra' Bostan öyüğüne andan Alçak binara andan Kartal Koyağına andan Sırakaya andan Tobakdebe andan sırat sıra Çatal debeye varur. Elimizde olan hüccet-i şer'iyyenin dahi sınırı budur. Kadîmden ebâ'an ced tasarruf ittiğimiz yerler budur didiğinde mâ hüv'el-vâki' sipâh-i mezbûr talebi ile kayd olundu. (Hurrîre fî evasıt-ı Zilhicce 997.)³⁰ Ekilmeyen arazinin sipahi tarafından alınıp başkasına verilmesi sebebiyle hadisenin mahkemeye intikali: "Uzağlu köyünden Cafer oğ. Kemal'in, sipahileri H. Hüseyin ile H. Mustafa taraflarından tapulu yerine tasarruf ettirilmediğini, sipahilerin ise Kemal'in 5-6 sene köyünü terk ettiğinden kanun gereğince bu yerin boş kalmaması için başkasına tapulandığını karşılıklı iddia ettikleri..."³¹ Hükümde mahkemeye konu teşkil eden davanın, arazinin ekilip biçilmemesi nedeniyle sipahinin oluruyla buranın alınarak başkasına tapu karşılığında verilmesi ve daha önce bu araziye kullanan şahsın olaya itirazı ve tarafların mahkemelik olduğu anlaşılmaktadır. Sipahi bu uygulamanın keyfî bir uygulama olmadığını, kanuna göre belli bir süre içinde ekilip biçilmeyen arazinin el konularak bir başkasına tapu resmi karşılığında verilmesi gerektiğini mahkemede kadiya, beyan etmiştir. Devlet, reâyâyâ vermiş olduğu arazinin ekilip biçilmediğini taşradaki görevlileri vasıtasıyla tespit etmekteydi. Bu yüzden belli bir süre (3 sene) mazeretsiz ekilip biçilmeyen arazilerin reâyânın elinde alınıp bir başkasına verilmesine kanun cevaz vermekteydi. Osmanlı maliyesinin gelirinin büyük bir kısmını toprak ve toprakta elde edilen vergiler oluşturmaktaydı. Bu yüzden devlet, toprağı her an kontrol altında tutmak zorunda kalmıştı. Bazen sipahilerin, kanuna mugayir davranarak tapu resmi karşılığında reâyâyâ sattığı araziye hak sahibine vermeyip de bir başkasına tekrar satarak haksız kazanç sağladığı kadı sicillerinden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda: "Bâli b. Ali nâm kimesne Mehmed Bey b. Şaban sipâhî nâm kimesneyi ihzâr ve takrir-i da'vâ edip bundan akdem mezbûr Mehmed'e

³⁰ H. Ongan, a.g.e., s. 26.

³¹ H. Ongan, a.g.e., s. 40.

karye-i Bulgurlu kurbunda olan yer tapusu için yüz seksen akçe verdim idi yeri bana vermeyip âhara verdi hâlâ hakkım talep ederim dedik de gıbbe's - suâl mezbûr Mehmed yüz seksen akçe deynim vardır dedikde bi't - talep kayd olundu.”³² Hükümde sipahinin kadı huzurunda almış olduğu akçeyi tapu resmi olarak değil de borç olarak aldığı kadıya söyleyerek yapmış olduğu sahtekârlığı örtbas etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, mühimme defterlerindeki hükümlerin tahlili sırasında timar sisteminin ayrılmaz parçası olarak karşımıza timarlı sipahi çıkmaktadır. Timarlı sipahiler, taşrada hem kolluk görevini yerine getirirken hem de vergilerin tahsil edilmesini sağlamaktaydılar. Bu yüzden timarlı sipahinin taşrada varlığı; Osmanlı toprak sistemi için oldukça önemli bir yere sahipti. Şöyle ki: “Sipahi Derviş'in Çavundur köyündeki timarına başkaları tarafından müdahale edildiği şikâyet olunmakla teftişi ve sınırları mümtâz ise mukarrer tutulup hilâfına cevâz gösterilmesi ve şimdiye kadar bu sipahinin nesnesi alınmış ise geri verdirilmesi hakkında İstanbul'dan Ankara kadısına hitaben yazılmış (15 Cemaziyelâhir 998 tarihli Ferman...)”³³ Hükümde sanığın kim olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak bunun reâyâdan herhangi bir kişi olması muhtemeldir. Sipahinin dahi tarlasının gasbedilmesi asayişin ve düzenin bozulduğunun işaretidir.

Bazen de bu durumun tersi istikâmetinde kanunsuz işlerin hak gasplarının yaşandığı da olmuştur. Bu hususa binaen; İsa'nın Çalış köyündeki tarlasına müdahale eden Subaşı Yusuf'un, müdahaleden men'i hakkında... Evâhir-i Cemaziyelevvel 997.)”³⁴ Haksızlık her kimden gelirse gelsin, adaletin sağlıklı bir şekilde çalıştığı toplumlarda adaletin rotası ve vicdanı hep haklıdan yana olmuştur. Yanlı ve tarafgir olan adalet mekanizması, devletlerin ve milletlerin kâbusu olmuştur. Bu manzarayı yaşayan toplumlarda, vicdanlar kararlı hak gasbedilmiştir. Bu cihetle kararların alınmasında delillerin bağlayıcı olduğu kadar akıl ve vicdanın da hâkim olması kaçınılmaz bir gerçektir. Çünkü adalet sadece delile istinaden karar verirse düzmece belgeler ve yalancı şahitler adaletin yerini bulmasında şaşırtıcı bir rol oynayabilir. Sipahinin elinde bulundurduğu toprak kayd ü hayat şartıyla kendisine verilmemiştir. Şer'iyye Sicilleri'nde, sipahinin elinde toprağının alındığına dair karara bakalım: “...Ali'ye ait olupta ... ve Gence seferlerine gitmediği için Serdar tarafından alınarak Dede çavuş'a verilen Şeyhler köyünden ve gayrıdan 17 bin akçelik timarın her nedense seferli

³² ÜŞS, a.g.e., s. 277.

³³ H. Ongan, a.g.e., s. 116.

³⁴ H. Ongan, a.g.e., s. 134.

olmayan Divan kâtiplerinden Mehmed'e mukarrer kılındığı sonradan anlaşılacakla aslında seferli olanlara verilmesi gereken ve Serdar tarafından da tensip*³⁵ edilen bu timarın Dede Çavuş'ta mukarrer kılındığına dair (Evâhir-i Rebiulevvel 998 Tarihli)" Hükümde sipahinin, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmediği zaman elindeki toprağın devlet tarafından alınıp başka birisine verildiği açıklanmıştır. Devlet tarafından böyle bir uygulamanın temel amacı; taşrada kolluk görevini üstlenen sipahinin aynı zamanda harp zamanında askeriler ile sefere iştirak etmesi kanunî bir sorumluluktu. Bu sorumluluğu yerine getirmeyen sipahilerin ellerindeki toprakları almırdı.

Köylüden haksız yere kanûna mugayir olarak tahsildarlar tarafından vergi alınması üzerine durum köylüler tarafından şikâyet edilerek kadı huzurunda dava görülmüştür. XVI. yüzyılda köylünün en çok muzdarip olduğu hususların başında vergide yapılan yolsuzluklar ve kendilerinden haksız olarak vergi tahsil edilmesi gelmekteydi. Bu meyanda: "Ankara zimmîleri, bağ öşürlerini her sene sâhib-i arza eda ederlerken ve İhtisap Emînlerine evlerine taşıdıkları üzümün beher yükü için (?) Baha adıyla ayrıca onar akçe verdikleri halde Haydar adındaki Muhtesibin tekrar cebren yük başına üçer akçe aldığı fakat Müfettiş Abdülkerim huzurunda mürâfaa olundukta bu muhtesibin men' olunarak zimmîler eline hüccet verildiği, buna rağmen altı sene sonra hâlen muhtesib olan Mustafa'nın diğer bir Müfettiş marifetiyle yük başına üçer akçe alınmasına hüccet yazdırarak tekrar bu gibi fukarayı rencide ettiği haber alınmakla gönderilen mübaşir Mustafa çavuş vasıtasıyla davanın halli ve kâdimden böyle bir usul yoksa mütecevazın men'i hususunda Ankara müftisiyle kadısına hitaben yazılmış (28 Cemaziyelevvel 990 tarihli Ferman sureti)"³⁶ Hükümde zimmîlerden kanuna muhalif olarak vergi alınmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Aşiretlerin bağlı buldukları yerdeki amillere vergisini verdikleri ve gittikleri yerden de fazladan vergi alınmaması kanunnâme ile teminat altına alınmıştı. Bazen bu hususlarda subaşılar ile konar-göçerler arasında sürtüşmeler yaşanmış olup taraflar arasındaki sorun mahkemeye aks etmişti. Bu bağlamda: Cedîd hasları emîni Mustafa Subaş'ının, Bozkırlı köyünden Resûl ve Mustafa'dan defter harici iddiasıyla vergi istemesi, bunların ise Aksaray sancağına bağlı Hacıhasanlı Cemaatından olup her sene vergilerini kendi emînlerine verdiklerini söylemeleri ve bu hususta bir de defter-i hâkanî sureti göstermeleri üzerine

³⁵ *Tensip; Münâsip görme, uygun bulma. Bkz: Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Haz.: Aydın Sami Güneçal), XXX. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2013, s. 1258.

³⁶ H. Ongan, a.g.e., s. 137.

davanın reddi hakkındaki hüküm.”³⁷ Hükümde aşiretlerin, konar-göçer bir yaşam tarzı olmalarından dolayı zaman zaman tahsildarlarla vergi konusunda problemler yaşamış oldukları açıklanmıştır. Mahkemede görüşülen davanın, aşiret temsilcileri tarafından vergilerini bağlı oldukları yere ödediklerini gösteren defter-i hâkanî suretini mahkemede kadıya teslim etmeleri neticesinde, kadı tarafından mahkemenin lehlerine sonuçlanmış olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde, mahkemeye tebaadan her kim giderse gitsin davalı ile davacıların karşılıklı dinlenip kararların adalet dairesi içinde verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ehl-i örf taifesinin köylere girerek usulsüz vergiler tahsil ettikleri ve köylüye zülüm yaptıklarına dair Şer’iyye Sicilleri’nde dava kararları bulunmaktadır. Bu bağlamda: “Emîn ve âmillerin ziyade atlı ile gelerek meccanen yem ve yiyecek aldıkları, öşürlerini harman zamanında aynı ile almayı anbara taşıdıktan sonra bedel olarak narh-ı cârî dışı fazla akçe tahsil eyledikleri, Bacı Boyalı köyü halkı tarafından şikâyet olunmakla men’i hakkında Ankara Sancakbeyine, Engüri ve Bacı kadılarına hitaben yazılmış fakat yarım bırakılmış ferman sureti.”³⁸ Hükümde ehl-i örfün, köylüden almaları gereken vergileri zamanında almayı başka bir zamana bırakarak daha sonra köylere gidip neden verginizi zamanında ödemediniz diyerek cerime adı altında fazladan vergi aldıkları açıklanmıştır. Ehl-i örf toplamış olduğu vergileri devlete teslim etmeyip görevini suistimal ederek haksız kazanç sağlamıştır. Ağır vergilere dayanacak takati (gücü) kalmayan köylü durumu kadıya şikâyet etmiştir. Mahkemede hakça bir kararın çıkmaması halinde daha önce de bahsettiğimiz gibi dava köylüler tarafından yüce divana havale edilirdi.

Ehl-i örfün, vergi üzerinde yapmış oldukları haksız ve kanunsuz uygulamalar olduğu gibi bir de reâyâ tarafından yapılan yolsuzluklar bulunmaktaydı. Kadı sicillerinde bu hususların zapta geçtiği anlaşılmaktadır. Bu mecrada: “Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki, karye-i Çakırlar ve Obaca ve Yaprıcık nâm karyelerin tevabii ile dokuz yüz doksan yedi tarihinde vâki olan mahsûlün sülûs sülûsân hesabı üzere yine karye-i Çakırlı’dan el-Hâc İlyas bin Hacı Ahmed ve Deveciler zümresinden Yusuf nâm kimesnelere bervech-i iltizâm yüz mud galleye (mahsûl) virilmiş idi. Hâlâ bu zikrolunan gallenin akçesin mezbur Hacı İlyas ve Yusuf nâm kimesnelere yedlerinden bî kusûr ve lâ kusur alınılıb, kabzolunub irsâliyesi için âsitâne-i sa’âdetde irsal olunmağın talepleri ile yedlerine temessük virildi ki, vakt-ı hâcetde ihticâc ide(ler)...Tahiren fî evâhiri Cemaziyelâhir sene 998.)” Hükümde

³⁷ H. Ongan, a.g.e., s. 39.

³⁸ H. Ongan, a.g.e., s. 130.

tahsildarların kendisine belli bir bedel karşılığında verilmiş üç köy arazisinin mahsulüne binaen köylülerin vermeleri gereken akçeleri vermediklerinden dolayı mahkeme yoluyla tahsil edilmesi cihetine gidilmiş olduğu açıklanmıştır.

Sosyal hayatın, küçük bir ünitesi olan köylerde yaşanan olayları sadece köylünün köylüyle ihtilaflı sorunlarının olmadığını aynı zamanda köylünün ehl-i örfle sorunlar yaşamış olduğu ve bu hususta divan tarafından verilmiş kararların olduğu mühimme defterlerinde görülmektedir. Genel olarak köylülerin, divana en çok şikâyet etmiş oldukları konuların başında arazi ve vergi davaları gelmekteydi. Bununla beraber toplumsal bir vaka olan âdi suçlar olarak zikr edebileceğimiz; hırsızlık, yaralama, cinayet, gasp, tecavüz suçlarının da şikâyet edilip taşrada kadı ve naiplerin vermiş oldukları yanlı ve tarafgir hükümlerin ilga edilmesini köylüler, divana arz etmişlerdi. XVI. yüzyılın ikinci yarsında, devlet otoritesinin zaafiyet göstermesi, adalet mekanizmasının sağlıklı kararlar verememesi ve hepsinden de daha önemlisi bu dönem zarfında eşkiyalık faaliyetlerinin, özellikle köylünün kâbusu olması incelenen zaman zarfında suç ve suçlu oranlarının Osmanlı ülkesinde artmasına sebep olmuştu.

Siyasî otoritenin reâyâ ve berâyâ nazarında sarsılması toplumsal suçların artmasına sebep olmuştu. Bu durum divandan, taşrada bulunan kadılara ve naiplere gönderilen beratlarda ve Şer'iyeye sicillerinde (mahkeme karar defterleri) görülmektedir. Bu bağlamda: "Beynam köyünden bazı şerirlerin, Mirza ile Süleyman'ın evlerini basarak kadın ve kızlarına cebren tecavüz ettikleri ve eşyalarını aldıkları şikâyet olunmakla bunların haklarından gelinmesi ve sipâhî iseler tevkifleri hususunda Ankara Sancakbeyi ile Ankara ve Çukurcak kadılarına hitaben yazılmış evahir-i Şevval 997 tarihli ferman sureti."³⁹ Ve " Bazı kimseler tarafından Haydar'ın evi basılarak eğerli bir atının alındığı, akrabasından Ali'nin şer'a muhalif olarak astırıldığı doğru ise bu husustaki fetva gereğince lâzım gelenin yapılmasına dair Ankara Sancakbeyi ile Ankara ve Kureyş ve Bayburd kadılarına hitaben yazılmış fakat sonu yarım bırakılmış Ferman sureti"⁴⁰ Sicillerde ki dava konularına bakıldığında eşkiyalık faaliyetlerinin sonunda halkın malının ve namusunun tecavüze uğraması neticesinde bu durum divana şikâyet edilerek gerekli önlemlerin alınması merkezi hükümette talep edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Köylülerin divana müracaat etmeleri

³⁹ H. Ongan, a.g.e., s. 137

⁴⁰ H. Ongan, a.g.e., s. 137

neticesinde Ankara kadısına ve ilgili kadılıklara hitaben berat gönderilerek adaletin ve güvenliğin ivedilikle sağlanması gerektiği emredilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, taşrada verilen kararların adalet mefkûresi gereğince tebaanın şikâyetine binaen inceleyerek karara bağlamıştır. Merkezî yönetimin, böyle bir uygulamaya gitmesinde; ehl-i şer (kadı, naip) tarafından verilmiş kararlarda tarafsızlık yapılmasını önleme refleksi etkili olmuştur. Bu bağlamda taşrada kadı ve naiplerin vermiş olduğu kararlarda haksızlığa uğradığını düşünen Osmanlı tebaası, hak arama kapısı olarak divanı görmüştür. Divana haksızlığa uğradığını düşünerek müracaat eden yahut mektup gönderen reâyâ ve berâyâdan herhangi birinin, yaptığı arza binaen; şikâyeti divanda değerlendirilerek gerekli inceleme ve araştırma yapıldıktan sonra şikâyette bulunan tebaa hangi sancak, kaza ya da karyede (köy) ise oranın kadısına, davanın divanda görüşülüp yeniden bir karar verildiğine dair bir berat gönderilerek kesin bir şekilde hüküm verildiği tebliğ edilirdi. Kadı kendisine gönderilen beratı alır almaz divan tarafından verilen hükmü uygulamak zorundaydı. Çünkü divanın vermiş olduğu kararlar, kesinlik arz etmekteydi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında divana, reâyâ ve berâyâ tarafından kadı ve naiplerin yapmış oldukları suistimaller hakkında sayısız mektuplar gönderilip bu haksızlığa bir son verilmesi hususunda müracaatlar yapılmasında taşrada adil kararların verilmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, tebaanın şikâyetine binaen muzdarip olduğu konular hakkında, deliller ışığı altında yeniden davaları divanda görerek adalet mefkûresi gereğince hareket edip tebaanın mağduriyetini gidermeye çalışırdı. Divan-ı Hümayun'un, ülkedeki mahkemeleri denetleme yetkisinin olduğu bu yetkiyi de genelde tebaadan gelen şikâyetler ya da kendisinin gönderdiği toprak kadıları vasıtasıyla kullanmıştır. Ehl-i örf ile ehl-i şer'in haksız uygulamalarında muzdarip olanlar ile taşradaki kadıların yanlı karar verdiğine inanlar divana başvurup haklarını aramışlardır. Şikâyetlerin ise iki şekilde yapılmış olduğu bilinmektedir. Haksızlığa uğradığını düşünen tebaa arz yoluyla (yazılı), ya da sözlü olarak şikâyette bulunabilirdi. Bu bağlamda reâyâ ve berâyânın, ehl-i şer' (kadı ve naip), tarafından zulme uğramasına müsaade edilmediği anlaşılmaktadır. Bu manada taşrada kadı ve naiplerin vermiş oldukları kararların kesin olmadığı görülmektedir. Tebaa, hakkını bir üst mahkeme görevini üstlenmiş olan Divan-ı Hümâyûn'da arayarak burada verilen kararların Şer'iyye Sicillerinde yer almasını sağlayarak taşradaki kadıların kararların tashihi ya da ilgası yönünde, hak arama kapısı olarak

divanı görmüştür. Bu bağlamda XVI. yüzyılın ikinci yarısında tebaanın (taşrada özellikle kadı ve naiplerin yolsuz ve haksızlıklarından dolayı), şikâyetlerini divana yansıdığı hükümlerde anlaşılmaktadır. Tebaanın arzına binaen divan tarafından şikâyetler bir karara bağlanarak taşradaki ehl-i şer' e (kadı, naip vs.) göndererek kesin kararını vermiş olurdu. Sadece kadı ve naipler hakkında divana şikâyetler yapılmamıştır. Ehl-i şer' olarak bilinen devletin yönetim mekanizamasında yer alan beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı vs. gibi devlet memurlarının haksızlıkları da şikâyete konu teşkil etmişti. Tebaanın günlük hayatta karşılaştıkları sorunlar (tebaanın tebaayla) da taşrada adil karar verilmediğini düşünen ve haksızlığa uğradığını iddia edenler tarafından, divana arz edilip sorunların halledilmesi yoluna gitmişlerdi. Bu şekilde merkezi yönetimin, taşrada bulunan ehl-i şer' ile ehl-i örfü her bakımdan denetleyip haksızlığa uğrayan tebaanın mağduriyetini gidermiştir.

KAYNAKÇA

- ARIKAN, Zeki, "Manisa'nın 1 Numara'lı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S. X, İstanbul, 1990, ss. 099-136.
- ÇORUM BELEDİYESİ KENT ARŞİVİ, Çorum Şer'iyye Sicilleri Katalogları, I. Cild, Çorum Belediyesi Kültür Yay., Çorum, 2009.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Haz.: Aydın Sami Güneyçal), XXX. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2013.
- DURHAN, İ. (2000). *Divan-ı Hümayun'un Yargı Yetkisi*, Erzincan: AÜEHFD. Yay., IV, 1-2, ss. 59-78.
- ERİM, N. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası Ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV, ss. 79-88.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı Ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2272, İstanbul, 1977.
- GÜL, Abdülkadir, "Osmanlı Taşrasında Suç Ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)", *EÜHFD, C. XVII, S. 1-2, 2013.*
- KONAN, Belkıs, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM, 29/Bahar 2011*
- ÖZEN, Tok, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma Ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 22, 2007/1 (ss. 327-347)*

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, III. Baskı, Cedit Matbaası, Ankara 2008.

ONGAN, Halit, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyeye Sicili 1 Muharrem 997 - 8 Ramazan 998 (20 Kasım 1588 - 11 Temmuz 1590)*, TTK Yay., Ankara, 1974.

OSMANLI'DA ASAYİŞ, *Suç Ve Ceza 18. - 20. Yüzyıllar*, (Derleyenler: Noemi Levy, Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara, 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yay., İstanbul 2012.

ÜSKÜDAR KADI SİCİLLERİ, *51 Numaralı Sicil (H. 987-988)*, (Hazırlayan: Rıfat Günalan), İsam Yay., İstanbul, 2010.

bilimname XXXIV, 2017/2, 552-554
Arrival Date: 27.09.2017, Publishing Date: 31.10.2017
doi: <http://dx.doi.org/10.21646/bilimname.2017.18>

EXAMPLES ON HOW RULING ISSUED BY THE OTTOMAN IMPERIAL COUNCIL ARE REFLECTED IN OTTOMAN COURT RECORDS

© Savas YILMAZ^a

Extended Abstract

In Ottoman Empire, it is clearly understood in court records and parliamentary documents that the citizen in the rural would seek for their rights about the court decisions given by cadis and public defenders and unjust applications of tax collectors by submitting the assembly which acts as superior court. In this sense, it has showed up that the court decisions about the citizens of cadis and public defenders, which is known as Ehl-i Şer', are questionable. As the citizen, supposing to have got a raw deal by the decisions of the cadis and public defenders, would submit the decisions to the assembly by providing with the evidences to have the court decision corrected or annihilated which is clearly obvious in the ordinances sent to the rural. Concurrently, the most frequently happening of unjust decisions and financial profits of the cadis and public defenders on the citizen are prevented by the citizen who report such cases to the assembly and this case is seen in the ordinances and assembly decisions sent to the concerned in the rural. Therefore, it is understood that the state would never consent to the unjustly treatments of the cadis and public defenders or state officials serving in the rural against the citizen by inspecting in regard to the citizen's reports. As the Ottoman Empire has the central state structure and adopts ideal of justice as principal, it prevented the cadis, public defenders and state officials to act irresponsibly in the rural. Therefore the main determining factor is the effect of the citizen who seek their rights conciously at the superior assembly that in todays context the superior court keeping the legislation, enforcement and judgement powers in hand. The most complained report to the superior assembly by the citizen is abuse and

^a Gazi University, Institute of Social Sciences, syilmaz3840@hotmail.com

corruption of tax collectors while raising money and the unjust decisions of the cadis and public defenders by taking a side. In addition to all these reports, hostility between the citizen and field cases in court records are one of the most common matters in parliamentary documents.

The citizen would seek their rights through the assembly and at the same time this class would abide by the laws which shows that they would seek for their rights on a legitimate basis. From this point of view it can be said that however living in the rural the citizen having raw deals by the courts would seek for their rights on a legitimate basis and had faithfulness for the State. In such an legitimate approach, The Ottoman State would examine the complaints and requests gingerly and consequently would do what is necessary. Therefore, the citizen having raw deals were given their rights back and cadis, public defenders and state officials who make unjust applications and decisions were punished with administrative, financial and processes of punishment by the State. As it were the door of justice, The Ottoman State ruled the law by never seeking any difference or taking a stand between the citizen, cadis, public defenders and state officials by any means so as to secure the justice. Because of this, the decisions given at the superior court would be conveyed to the rural and thus concrete steps were taken against the unfairness of the cadis, public defenders and state officials by dismissing them from their posts or they were given the punishment of ineligibility. The financial losses of the unjustly treated citizens would be compensated by the convict/s hence; communion between the citizen and the State would be secured. This case is seen as law in effect ascendant in parliamentary documents and court records. In this regard the Ottoman State would defend the rights of the citizen not differentiating between moslem or non-moslem within the political borders. This is because not only the requests and complaints of the moslems were dealt with but also the the doors of the superior court would be also there for non-moslems seeking justice too. Such an application was no more than the reflection of the founding philosophy that is to say Ideal of Justice of the Ottoman Empire. All these applications explicitly clarifies the real fact of the Empire's impressive efforts of securing the livings, properties and honor of the all citizens. However hard the Central State made an effort to exercise around the circular of the Adalet Mefkûresi, the cadis, public defenders and state officials in the rural would loose themselves in stealing from the citizen. Hence, in this case of study we are going provide the answers of the reasons why the citizens who have raw deals would still seek justice from the State in the lights of the evidences. The citizen would see the State as father in Turkish-

Islamic traditon. As a matter of fact, such kind of understanding has been the long established popular wisdom since the very first Turkish States. The Turkish word 'Devlet', which means the State, ingenerated from two different words. That is to say 'Dev'means the one who loves, protects and looks after while 'let'means the one who affronts and punishes.

Keywords: Superior Assembly, The citizen, Justice, Cadi, Rural.

